

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертаційну роботу Бобко Олени Михайлівни

«Психологічні особливості емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки

Актуальність теми дослідження. У представленому дослідженні дисертантка розглядає важливі питання сучасності, зокрема проблему психологічних особливостей емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах. Особливе значення при діяльності у стрес-асоційованих умовах мають, фізичне і психічне навантаження на підприємців, складнощі з вирішенням професійних та родинних проблеми, можливі тривалі і стійкі конфлікти у колективі. Дані чинники здійснюють негативний вплив на стан здоров'я підприємців та її життєдіяльність, викликаючи кризу у колективі. Важливою проблемою є пошук механізмів стабілізації емоційної сфери підприємців в частині розвитку емоційного інтелекту з урахуванням типів психосоціального стресу, стресостійкості, копінг поведінки. Недостатньо розробленими та актуальними залишаються питання щодо негативного сукупного впливу стрес-асоційованих чинників на діяльність підприємців та відсутність заходів психоемоційного супроводу підприємців в умовах стресогеності.

Ступінь обґрунтованості наукових положень і висновків, сформульованих у дисертації.

Дослідження відрізняється достатньою чіткістю і логічністю на всіх етапах її виконання – як на етапі обґрунтування наукового апарату дослідження, так і при викладенні розділів дисертації та її висновків у відповідності до визначених мети та завдань.

Дисертація має чітку структуру і складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, представницького списку використаних джерел та змістовних додатків.

У вступі надано відомості про актуальність і стан дослідження означеної проблеми, сформульовано мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, визначено наукову новизну і практичне значення отриманих результатів, подано дані надано відомості про їх апробацію та впровадження.

Теоретична частина дисертації викладена у *першому розділі*, ґрунтується на достатньої кількості опрацьованих вітчизняних та іноземних джерел. Виявлено взаємозв'язок особистісних рис та чинників стрес-асоційованих умов діяльності при зниженні емоційного інтелекту у підприємців, на основі яких розроблено схему впливу стрес-асоційованих умов діяльності на емоційний інтелект. Привертає увагу представлена авторкою модель зниження емоційного інтелекту у стрес-асоційованих умовах діяльності. Стиль викладення огляду, його структура, компоновка та смислове форматування підрозділів свідчать про сформоване наукове мислення дисертантки, а також про добре володіння методологією наукових досліджень. Даний розділ дисертаційної роботи викладено вдало, логічно, обґрунтовано доцільність подальшої розробки обраного автором напрямку наукових досліджень.

У *другому розділі* «Емпіричне вивчення психологічних особливостей, психоемоційних станів, копінг поведінки підприємців у стрес-асоційованих умовах, як складових емоційного інтелекту» розкрито загальну стратегію констатувального дослідження та здійснено обґрунтування системи методичних прийомів та діагностичних методик. Наведено результати емпіричного дослідження взаємозв'язків провідних психологічних особливостей, психоемоційних станів, копінг-поведінки, специфіки стрес-асоційованих умов та їх сукупний вплив на емоційний інтелект підприємців.

Здобувачкою виявлено, що тенденції до акцентуації як демонстративність, педантичність, гіпертимність, циклотимність, екзальтованість, збудливість створювали підґрунтя конфлікту у стрес-асоційованих умовах діяльності, а підприємницька діяльність характеризувалася як «скоріше неблагополучна та незадовільна».

Авторкою встановлено, що в обох групах емоційний дефіцит проявлявся нечутливістю на тлі виснаження, автоматизмом та спустошення при виконанні професійних обов'язків, неетичним ставленням до колег, цинізмом, що призводило

до знеособлювання. Виявлено, що при низькому рівні стресостійкості у обох групах підприємців є загроза виникнення психосоматичного захворювання.

У *третьому розділі* представлено теоретичне обґрунтування, методологічні засади та зміст «Програми розвитку емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах». Наведено результати та аналіз експериментальної перевірки впровадження даної програми. У результаті проведеного експериментального дослідження було доведено ефективність запропонованої програми через психокорекційний вплив на визначені психологічні особливості підприємців.

Важливим є розробка здобувачкою схеми зв'язку стрес-асоційованих умов діяльності, рівня емоційного інтелекту та синдрому емоційного вигорання, де умови діяльності кваліфіковані як: пригнічуючі; ті що створюють труднощі; травмуючі.

Привертає увагу диференційовані дисертанткою два феноменологічних поняття: «Емоційний потенціал підприємця», який включає характеристику за типом реагування особистості підприємців на стрес-асоційовані умови, враховуючі рівні емоційного інтелекту, а саме: конструктивний (гармонічний) – без окреслених порушень емоційної сфери; змішаний (напружено-дисоціативний) – з порушеннями емоційної сфери, які формуються; деструктивний (емоційно-відчужений) – з окресленими порушеннями емоційної сфери; «Емоційна гнучкість у стрес-асоційованих умовах» характеризується як сукупність варіантів щодо наслідків психосоціального стресу з виокремленням збереження/порушення діяльності, характеристик стратегії копінг-поведінки на вирішення/уникнення, типів «емоційного потенціалу підприємця» на різних його рівнях.

Авторкою окреслено причинно-наслідкове «патогенетичне» коло розвитку конфлікту підприємцями у стрес-асоційованих умовах діяльності, яке включає: стійкі реакції особистості, які при невизначеності формують поведінку ухилення, що проявляється зниженням здатності адекватного вирішення проблем (прийняття рішень) та з часом стають загальною конфліктною комунікативною проблемою у діяльності підприємців. Саме ці результати уможливлюють застосувати точний вплив на складові, які мають доведений значущий вплив емоційний інтелект підприємців.

Цінним є класифікація взаємозв'язків між наслідками психосоціального стресу, стратегіями копінг-поведінки підприємців, «емоційним потенціалом

підприємця» у трьох «площинках» ресурсу емоційної гнучкості: достатній, порушений, недостатній. Результати статичного аналізу, а саме взаємозв'язки, що визначені результатами емпіричного дослідження покладено у розробку та змістовне наповнення 4 модулів програми: інформаційно-аналітичного, емоційної обізнаності підприємців у бізнес-діяльності, управління власними емоціями підприємцями у бізнес-діяльності, розпізнання емоцій інших та емпатія.

Важливим являється результати оцінки ефективності впровадженої програми, які свідчать про те, що на етапі констатувального експерименту другого порядку виявлена ефективність апробації програми розвитку емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах.

Висновки дисертаційної роботи є змістовними, чіткими, обґрунтованими та повністю відповідають поставленій меті та задачам і відображають основні результати проведеного дослідження. Вони є чітким та лаконічним резюме теоретичного аналізу та емпіричного вивчення досліджуваної проблеми. Системний підхід до вивчення феномену, проаналізованого в даній роботі дозволив отримати значущі для психологічної практики наукові узагальнення.

У цілому дисертація Олени Михайлівни Бобко виконана на відповідному до вимог науковому рівні, Дисертантка проявила самостійність у розробленні актуальної наукової проблеми, здійснила продуктивний теоретичний аналіз і отримала досить вагомі наукові результати, що характеризуються науковою новизною, теоретичним і практичним значенням.

Наукова новизна та теоретичне значення отриманих результатів. Аналіз отриманих результатів дозволяє дійти висновку про те, що в даному дослідженні вперше визначено взаємозв'язки психологічних особливостей, характеристик психоемоційних станів, копінг поведінки, специфікою стрес-асоційованих умов та їх сукупний вплив на емоційний інтелект підприємців.

Виокремлено типи акцентуацій, які у стрес-асоційованих умовах діяльності здійснюють вплив, що знижує емоційний інтелект: застрягаючі або дистимічні риси (ДГ1) та тривожні й емотивні риси (ДГ2). У психоемоційній сфері домінуючими симптомами в фазі напруження виявлено «переживання психічної травми», «незадоволеність собою», «загнаність в куток», «тривогу і депресію». Виокремлено наслідки впливу психосоціального стресу на емоційний інтелект підприємців: із

збереженням діяльності (порушені, але не зруйновані емоційні, когнітивні, поведінкові реакції, що не знижують емоційний інтелект); із порушенням діяльності (деформовані емоційні, когнітивні та поведінкові реакції, що знижують емоційний інтелект). Уточнено, що при низькому рівні стресостійкості у ДГ1 є зниження емоційного інтелекту до управління емоціями, самомотивації, емпатії, у свою чергу у ДГ2 виявлено зниження емоційного інтелекту до емоційної обізнаності та розпізнання емоцій інших. Розширено характеристику специфіки копінг-поведінки, де виокремлено «стратегію, зорієнтовану на вирішення проблем», яка властива ДГ1 з досвідом підприємництва у стресових ситуаціях; «стратегію, зорієнтовану на уникнення» внаслідок більш руйнуючого та багатоаспектного зовнішнього впливу війни на підприємництво у ДГ2. Запропоновано поняття «Емоційний потенціал підприємця» та «Емоційна гнучкість у стрес-асоційованих умовах».

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості використання результатів дослідження в освітній практиці, про що, зокрема, свідчать довідки про впровадження, наведені дисертанткою. Здобуті в дослідженні значущі емпіричні результати, використані у *розробці та впровадженні* програми розвитку емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах. Обґрунтовано методологічні засади, зміст, принципи проведення даної програми, у складі якої запропоновано «Скринінг інтерв'ю для підприємців, які працюють у стрес-асоційованих умовах», «Бланк оцінювання стрес-асоційованих умов діяльності підприємця», «План розвитку емоційного інтелекту підприємців». Обов'язковим структурним елементом програми є застосування «Рекомендацій з психологічного консультування підприємців, які працюють у стрес-асоційованих умовах», «Рекомендацій з психологічного супроводу підприємців, які працюють у стрес-асоційованих умовах», дотримання «Напрямів психологічного супроводу».

Повнота викладу в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Розроблені на етапах виконання дисертації теоретичні положення та практичні рекомендації, проміжні та заключні висновки на достатньому науковому рівні повно відображені у дисертації та наукових публікаціях. За результатами дисертаційного дослідження опубліковано 8 наукових публікацій, у тому числі 4 статті у фахових виданнях України, внесених до міжнародних науково-метричних баз даних, із них 3 одноосібних, 1 стаття у співавторстві, 1 розділ у колективній

монографії, 3 публікації апробаційного характеру. Аналіз змісту зазначених публікацій свідчить про достатню повноту викладу в них основних положень дисертації.

Відсутність порушення академічної доброчесності. Можна констатувати відсутність порушень академічної доброчесності при викладенні результатів дисертаційного дослідження, наявність посилань за текстом дисертації на всі положення, що не є авторськими і задіяні як на теоретичному, так і емпіричному етапах дослідження. Ці висновки підтверджують результати перевірки рукопису дисертації О.М. Бобко за автоматизованою системою «UNICHECK».

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Загалом робота виконана на достатньому науково-теоретичному рівні і заслуговує на позитивну оцінку. Для удосконалення подальших досліджень, слід висвітлити певні аспекти, які, на наш погляд, є дискусійними.

1. Розроблена авторкою теоретична модель зниження емоційного інтелекту у стрес-асоційованих умовах діяльності (рис. 1.2), що викладена у підрозділі 1.3, на наш погляд, не повністю охоплює різноманіття чинників, які можуть бути причиною або наслідком зниження емоційного інтелекту, що потребує пояснення.

2. У підрозділі 2.2 авторка окреслила «патогенетичні» шляхи розвитку конфліктів у стрес-асоційованих умовах діяльності», які на наш погляд потребують уточнення.

3. Представлення на рис.3.5. схема емоційної гнучкості у стрес-асоційованих умовах (зв'язки між наслідками психосоціального стресу, емоційним потенціалом та стратегією копінг-поведінки) підприємців є вдалою, проте її застосування щодо практичної зручності комбінації рівнів та типів інтелекту як психодіагностичного інструменту потребує уточнення.

4. У роботі зустрічаються поодинокі стилістичні огріхи та незначні технічні помилки.

Наявні зауваження й побажання не знижують загальної позитивної оцінки проведеного дослідження, його теоретичної та практичної цінності як такого, що є завершеним, цілісним і самостійним, характеризується науковою новизною, теоретичним і практичним значенням.

Загальний висновок:

Дисертаційна робота Бобко Олени Михайлівни «Психологічні особливості емоційного інтелекту підприємців у стрес-асоційованих умовах» є самостійною, завершеною науково-дослідною роботою, яка за актуальністю, науковою новизною, практичним значенням, обсягом проведених наукових студій відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12 січня 2022 року, а її авторка, Бобко Олена Михайлівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 Психологія у галузі знань 05 Соціальні та поведінкові науки.

Опонент:

доктор психологічних наук, професор,
завідувачка кафедри психології

та соціології Східноукраїнського національного
університету імені Володимира Даля

Юлія БОХОНКОВА

Підпис Ю. О. Бохоноквої засвідчую.

Начальник відділу кадрів

Ольга КУРТОВА